

УДК 347.1

С. В. ХРАПАЧ,
аспірант Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ КОСМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У сучасній українській юридичній науці питання як загальної, так і окремо взятої цивільно-правової відповідальності є достатньо дослідженими. Однак особливості відповідальності в деяких окремих інститутах є мало розвинутими. Так, питання цивільно-правової відповідальності в сфері здійснення космічної діяльності наразі знаходиться на досить низькому рівні. Так само, розроблення питання відповідальності в інституті іпотеки космічних об'єктів є недостатнім, що обумовлює актуальність дослідження окремих питань цивільно-правової відповідальності в сфері здійснення космічної діяльності.

Метою даної статті є дослідження окремих аспектів цивільно-правової відповідальності у сфері здійснення космічної діяльності, як договірної, так і позадоговірної.

Цивільне право як система правових норм регулює майнові та особисті немайнові відносини, які ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності та широкій свободі їх учасників у визначенні своїх прав та обов'язків.

Цінність цивільного права, як відомо, полягає у тому, що воно у своїх нормах містить широкий арсенал засобів впливу на поведінку громадян та організацій через їхні інтереси і за допомогою інтересів. Одним з таких засобів впливу на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема, засобів цивільно-правової відповідальності.

Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальності, які встановлені договором або актами цивільного законодавства. На відміну від традиційного для раніше чинного цивільного законодавства підходу, коли як засіб забезпечення виконання обов'язків, передусім, згадувалися міри відповідальності, Цивільний кодекс України 2004 р. виходить із провідної ролі засобів заохочення [10, с.215].

Засоби заохочення можуть бути встановлені у договорі, наприклад, у вигляді позитивних стимулів (надбавка до суми платежу за дострокове виконання роботи). Однак на практиці як стимул для виконання обов'язків частіше застосовується міри відповідальності або інші засоби «негативного впливу» на зобов'язану особу, що одночасно мають за мету захист інтересів управомоченої особи. Наприклад, у договорі позики може бути передбачене його забезпечення за допомогою штрафу, поруки або застави. У таких випадках, окрім основного зобов'язання, з договору позики виникають додаткові зобов'язання, пов'язані з вимогами стосовно забезпечення виконання основного зобов'язання. Якщо штраф – це, передусім, міра відповідальності, то застава, насамперед, має на меті захист інтересів кредитора, а вже потім («принагідно») сти-

мулює боржника до виконання зобов'язання загрозою втрати заставленого майна [7, с.184].

Сторони у цивільному правовідношенні виступають як носії певних цивільних прав і обов'язків. Носій суб'єктивного обов'язку повинен сумлінно його виконувати. Це стосується всіх видів цивільних правовідносин. Порушення такого обов'язку (наприклад, невиконання певної дії, коли обов'язок полягав у вчиненні саме її, або вчинення якихось дій, коли обов'язок полягав в утриманні від них) тягне за собою застосування до порушника певних засобів примусу (санкцій). Так, коли хтось незаконно заволодів майном, що належить іншій особі, до нього можуть бути застосовані відповідні засоби примусу: у судовому порядку майно у нього може бути відібране і передане власнику.

Найпоширенішим видом санкцій є цивільно-правова відповідальність, яка настає у результаті порушення як абсолютних, так і зобов'язальних прав.

Цивільна відповідальність – це майнова відповідальність громадян чи організацій, що виникає у разі неправомірних дій, невиконання договірних зобов'язань, заподіяння особистої чи майнової шкоди. Вона виникає за наявності неправомірних дій і вини зобов'язаної особи. Як виняток, передбачається цивільна відповідальність без вини організації чи громадян, діяльність яких пов'язана з джерелом підвищеної небезпеки, або в інших випадках, передбачених законодавством [11, с.512].

Цивільно-правова відповідальність як різновид санкції – це покладення на правопорушника несприятливих правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку новим, або додатковим. Відповідальність може наставати у таких формах: відшкодування збитків, сплата неустойки, втрата завдатку, конфіскація майна, компенсація моральної (немайнової) шкоди і т. ін. [12, с.120]

Покладення на особу нових, додаткових обов'язків як міри відповідальності має місце, зокрема, при пред'явленні до правопорушника вимог про відшкодування ним збитків або сплату неустойки (штрафу, пені). Мірою цивільно-правової відповідальності є також втрата завдатку однією стороною або повернення його у подвійному розмірі другою стороною [5].

Відшкодування збитків, сплата неустойки, втрата завдатку є додатковими до основного обов'язками, оскільки основний обов'язок боржника полягає у передачі майна, виконанні роботи, наданні послуг, тощо і він виконується на еквівалентних та оплатних засадах. Сплачуючи неустойку, втрачаючи завдаток або відшкодовуючи кредиторів завдані збитки, боржник не отримує від нього жодної компенсації. Отже на боржника покладаються всі невідгідні майнові наслідки порушення зобов'язання.

У цивільному законодавстві розрізняють види відповідальності за різними критеріями. Так, за підставами виникнення прав та обов'язків, за порушення яких встановлено відповідальність, вона поділяється на договірну та позадоговірну.

Договірною вважається відповідальність у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права за

невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору. Наприклад, за недопоставку товару по договору поставки постачальник повинен сплатити замовнику 30% від вартості недопоставленого товару. Відповідальність тут є договірною, бо вона настає за порушення обов'язків, які засновані на договорі поставки.

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки (штраф, пеня); відшкодування збитків та моральної шкоди.

Збитки включають прямі збитки і упущену вигоду.

Прямі збитки – це сума, на яку зменшилась вартість майна кредитора внаслідок неправомірних дій боржника. Вони складаються з витрат, які кредитор зробив або повинен був зробити для відновлення порушеного права, а також вартості втраченого кредитором майна.

Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доводиться кредитором. Коли інше не передбачено законом або договором, при визначенні збитків беруть до уваги ринкові ціни, що діяли на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора, у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, - у день подання позову. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що діяли на день ухвалення рішення.

Упущена вигода (неодержані доходи) – доходи, які особа могла реально одержати за звичайних умов, якби її право не було порушено. При визначенні неодержаних доходів враховують вжиті кредитором заходи для їх одержання і здійснені з цією метою приготування. Прикладом втраченої вигоди може бути випадок, коли наймач пошкодив найнятий автомобіль, внаслідок чого наймодавець не тільки змушений витратити кошти на ремонт автомобіля, а й не отримав прибутку, який мав би від перевезення пасажирів, якби не було правопорушення.

У цивільно-правовому зобов'язанні з боку кредитора або боржника можуть діяти дві або більше осіб. Залежно від розподілу прав та обов'язків між суб'єктами зобов'язання із множинністю осіб розрізняють часткові (пайові), солідарні та додаткові (субсидіарні) зобов'язання. Відповідальність за порушення цих зобов'язань теж буває частковою, солідарною або субсидіарною. За Цивільним кодексом України широкого застосування набуває повне відшкодування збитків.

При частковій відповідальності кожна із зобов'язаних осіб відшкодовує збитки і сплачує неустойку пропорційно до розміру своєї частки спільного боргу [6, с.227].

При порушенні солідарного зобов'язання настає солідарна відповідальність, при якій кредитор може вимагати сплати неустойки або відшкодування збитків як від усіх боржників разом, так і з кожного з них окремо. Якщо одна з цих осіб відшкодовує потерпілому збитки, то вона має право зворотньої вимоги (регресу) до кожного з решти боржників у рівній частці. Інше може бути встановлене законом чи договором [1].

Субсидіарна (додаткова) відповідальність настає тоді, коли існують основне і додаткове до нього зобов'язання і одне і друге порушені.

Слід також мати на увазі, що відповідно до ч. 2 ст. 619 ЦК України, до пред'явлення вимоги особі, що несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника [9, с.288].

Цивільно-правова відповідальність є негативним для порушника наслідком вчиненого ним правопорушення. Юридичною підставою для такої відповідальності є закон, а фактичною – склад цивільного правопорушення. Саме склад цивільного правопорушення породжує правовідносини між правопорушником і потерпілим та створює певні претензії потерпілого та обов'язки порушника відшкодувати шкоду, заподіяну протиправними діями [2].

Цивільно-правова відповідальність настає за наявності таких умов:

- 1) протиправність поведінки (дії чи бездіяльності) особи;
- 2) шкідливого результату такої поведінки (шкоди);
- 3) причинового зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою;
- 4) вини особи, яка заподіяла шкоду.

Перші три умови є об'єктивними, а четверта – вина – є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності.

Протиправною визнається поведінка, яка порушує норму права, незалежно від того, чи знав правопорушник про протиправність своєї поведінки (передбачається порушення закону або договору боржником). Протиправна поведінка набуває вираження у вигляді не тільки протиправної дії, а й бездіяльності. Наприклад, прострочення боржника або прострочення кредитора.

Шкода може бути майновою (пов'язана з відповідними матеріальними витратами) або моральною, яка полягає у втратах немайнового характеру внаслідок моральних і фізичних страждань потерпілого. [12, с. 282]

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою і збитками чи іншими негативними наслідками, що настали для потерпілої сторони – зв'язок, що об'єктивно існує між поведінкою боржника і наслідком, який настав. У тих випадках, коли наслідок є проявом випадкового, незакономірного збігу певних обставин, серед яких поведінка боржника не є істотною, причинний зв'язок відсутній. Не вважається таким випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Вина – це певне психічне ставлення особи до своєї неправомірної поведінки та її наслідків. У кримінальному праві діє презумпція невинуватості, а в цивільному – презумпція винуватості боржника. Відсутність вини в цивільному праві доводиться особою, яка порушила зобов'язання. Боржник буде вважатися винним доти, доки не доведе свою невинуватість. Особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. В цивільному праві форма вини, як правило, не впливає на розмір відповідальності [8, с.367].

Якщо невиконання або неналежне виконання зобов'язання зумовлено умислом або необережністю кредитора, боржник звільняється від відповідальності, якщо інше не встановлено законом. Іноді невиконання зобов'язання є

наслідком винної поведінки обох сторін (змішана вина). Тоді суд відповідно до ступеня вини кожної із сторін зменшує розмір відповідальності боржника. Відповідальність боржника може бути зменшена також у тому разі, коли кредитор навмисно або з необережності сприяє збільшенню розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання, або не вжив заходів до їх зменшення (ст. 616 ЦК України). У Цивільному кодексі України також зазначено, що особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Але не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх зобов'язань контрагентом боржника, відсутність на ринку необхідних товарів, відсутність у нього коштів (ст. 617 ЦК України) [4].

Для покладення на правопорушника цивільної відповідальності у формі відшкодування збитків необхідний повний склад цивільного правопорушення. Для стягнення ж неустойки або втрати завдатку кредиторі досить довести, що поведінка боржника є протиправною, а вина його припускається, коли він не довів відсутності своєї вини в порушенні зобов'язання. Тут має місце неповний, «урізаний» склад правопорушення.

Проте у випадках, прямо передбачених законом, навіть за наявності усіх ознак вчиненого правопорушення, особа не несе відповідальності. Так, відповідно до ст. 177 Кодексу торговельного мореплавства України, перевізник не відповідає за втрату, нестачу або пошкодження вантажу, якщо доведе, що вони сталися внаслідок дії або упущень капітана, інших осіб суднового екіпажу і лоцмана у судноводіння або керуванні судном (навігаційні помилки). Підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності є випадок і непереборна сила [3].

З огляду на мету даної статті, слід окремо зупинитись на питаннях цивільно-правової відповідальності в сфері здійснення космічної діяльності. Звісно, порушення в зазначеній сфері можуть породжувати не тільки цивільну, але і господарську, адміністративну, або кримінальну відповідальність.

Як вже вище зазначалось, найбільш вживаним видом відповідальності є відшкодування збитків. У сфері космічної діяльності, через її специфічність, відповідальність, як правило, є договірною. Але, автор в жодному разі не відкидає можливість виникнення позадоговірної відповідальності в цій сфері.

Окремої уваги заслуговує питання цивільно-правової відповідальності в правовідношенні іпотеки космічних об'єктів. Як відомо, іпотека є різновидом договору застави. В даному випадку заставляється космічний об'єкт.

За договором іпотеки може виникнути специфічний вид цивільно-правової відповідальності – втрата права на заставлене майно. Цей вид відповідальності не зазначений в Цивільному кодексі України напряду, але враховуючи диспозитивність цивільного права, можна вважати перелік видів цивільно-правової відповідальності невичерпним.

Повертаючись до питання втрати права на заставлене майно, можна зазначити наступне. Цей вид відповідальності може наступати лише в контексті договору застави (в тому числі іпотеки). Передбачається повна втрата прав на заставлене майно іпотекодавцем і перехід цих прав до нового власника речі –

ристика основных видов ответственности по гражданскому законодательству. Особое внимание уделяется ответственности за нарушение гражданских правовых обязательств в сфере космической деятельности. Акцентируется внимание на вопросе гражданско-правовой ответственности по договору ипотеки космических объектов.

Ключевые слова: ответственность, гражданско-правовая ответственность, космический объект, космическая деятельность, ипотека, правовое регулирование, договор.

Khrapach Stanislav. Single issues of civil liability in the field of space activities

In the article "Selected issues of civil liability in the implementation of space activities" covers the main aspects related to, first of all, the general provisions on liability in civil law. The analysis of the current legislation of Ukraine regarding liability.

The article reveals the grounds for the emergence of civil liability. These grounds include breach of an obligation or a certain absolute rights of another person. Also deals with the liability as such, and basic forms of civil liability. The latter include: damages, payment of a penalty, loss of deposit, confiscation of property, compensation for moral (non-property) damage, and the like. Analyzes the forms are the main types of liability, and any additional.

A detailed description of contractual liability. Thus, the general conditions described the onset of this type of liability, its subtypes and their description. Also disclosed is the issue of liability with multiple parties. A brief description of equity (share), solidarity and additional (subsidiary) liability.

In addition, the article details discloses a tort. The structure of the offense includes wrongfulness of an act (action or inaction) of a person; harmful result of this behavior (harm); causal link between the wrongful conduct and the harm; wine person who caused the harm. For each of the elements of the offense provides a brief description, and identifies instances where certain elements are optional.

Separately, in an article highlighted issues of civil liability in the field of space activities. The author notes diversity of this area, and notes that in addition to civil liability may occur also other types of legal liability. For example, criminal, administrative, or economic.

Also focuses on the issue of liability in the context of legal mortgage space object. Under the contract of mortgage may be a specific type of civil liability - the loss of rights to the mortgaged property. This type of liability is not specified in the Civil Code of Ukraine directly, but given the optionality of civil law, can be considered a list of civil liability inexhaustible.

Key words: responsibility, civil liability, space object, space, mortgages, legal regulation, contract.

УДК 342.7

Я. К. ТОВПЕКО,
аспірантка

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), членом якої є Україна, прийнявши на засіданні Генеральної конференції, що зібралася в Парижі на 28-у сесію 16 листопада 1995 р., важливий для захисту прав і свобод людини і громадянина документ – Декларацію принципів толерантності, проголосила визначальну сентенцію: «Толерантність – це

іпотекодержателя. Іпотекодержатель, за рахунок заставленого майна, задовольняє свої вимоги до боржника. У випадку, якщо після задоволення всіх вимог кредитора частина майна залишилась, то вона має бути повернена боржнику за первісним зобов'язанням пропорційно до виконаної частини зобов'язання [4].

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 р. // Відомості Верховної Ради України, 1971, додаток до № 50, ст. 375
3. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.95 р. // Відомості Верховної Ради України, 1995, №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52, ст.349
4. Цивільний кодекс України від 16.01.03 р. // Відомості Верховної Ради України, 2003, №№ 40-44, ст.356
5. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.91 р. // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 30, ст.379
6. *Борисова В.І.* (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін. Цивільне право України: Підручник у 2 т. – К. Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
7. *Коссак В.М.* Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – 976 с.
8. *Панченко М.І.* Цивільне право України: Навч. Посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 583 с.
9. *Підпригора О.А. та ін.* Цивільне право: підр. для студ. юр. вузів та факультетів. – К.: Вентурі., 1997. – 544 с.
10. *Силенко Л.М.* Цивільне право України. Т. 1 Навч. Посіб. – К.: Алеута, 2004. – 328 с.
11. *Харитонов С.О., Калітенко О.М., Зубар В.М.* Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях: — Х.: ТОВ «Одісей», 2002. — 630 с.
12. *Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А.* Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство: Учеб. пособие. — К.: А.С.К., 2001. — 799 с.

Храпач С. В. Окремі питання цивільно-правової відповідальності в сфері здійснення космічної діяльності

На основі аналізу відповідних норм цивільного права України, законодавства про космічну діяльність та наукових джерел визначаються загальні положення та особливості цивільно-правової відповідальності. Дається коротка характеристика основних видів відповідальності за цивільним законодавством. Окрема увага приділяється відповідальності за порушення цивільних-правових зобов'язань в сфері космічної діяльності. Акцентується увага на питанні цивільно-правової відповідальності за договором іпотеки космічних об'єктів.

Ключові слова: відповідальність, цивільно-правова відповідальність, космічний об'єкт, космічна діяльність, іпотека, правове регулювання, договір.

Храпач С. В. Отдельные вопросы гражданско-правовой ответственности в сфере осуществления космической деятельности

На основе анализа соответствующих норм гражданского права Украины, законодательства о космической деятельности и научных источников определяются общие положения и особенности гражданско-правовой ответственности. Дается краткая характе-